

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

Facultatea de Psihologie și Științele Educației

**REZUMAT
LA TEZA DE DOCTORAT**

***AGRESIVITATEA ÎN ADOLESCENȚĂ –
IMPLICAȚII ȘI INTERVENȚIE TERAPEUTICĂ***

**Conducător științific
Prof. Univ. Dr. IOLANDA MITROFAN**

**Doctorand
RAMONA-ELENA STEMATE**

**București
2009**

Introducere

Agresivitatea este o trăsătură generală a ființei umane, o stare psihică potențială, ce se poate manifesta în majoritatea domeniilor de activitate. În funcție de modul de gestionare și manifestare, ea poate avea valori distructive sau adaptative. Adolescența este perioada din viața ființei umane în care se structurează identitatea, fiind caracterizată de fragilitate emoțională și de tendința de căutare a limitelor. Consilierea adolescenților, cunoașterea vieții lor afective și comportamentale a favorizat observarea unui nivel crescut de agresivitate prezentă în această etapă de vârstă. Agresivitatea adolescenților este un domeniu de cercetare bogat și complex ce necesită o atenție continuă și dedicată din partea specialiștilor. Prin această cercetare am realizat o sistematizare a studiilor și teoriilor existente în literatura de specialitate în vederea surprinderii specificului dinamicii acestui fenomen și a modului de manifestare în viața emoțională, cognitivă și comportamentală a adolescenților. Am utilizat aceste informații pentru a examina și construi un tablou descriptiv și explicativ al agresivității adolescenților români din capitală, pe care l-am valorificat prin construirea și evaluarea eficienței unui model de intervenție terapeutică.

Lucrarea este structurată în două părți, prima conturând fundamentele teoretice ale studiului agresivității, iar cea de-a doua conținând cercetările practice

În **Partea I** am realizat o sinteză a principalelor punctelor de vedere identificate în literatura de specialitate, atât a celor clasice cât și a celor mai recente, subliniind importanța lor pentru tema cercetată. Această abordare s-a dovedit necesară, având în vedere că în țara noastră există relativ puține studii teoretice pe această temă (Tănăsescu & Florescu, 1994; Păunescu, 1994; Mitrofan, 1996; Șoițu & Hăvârneanu, 2002), un număr mic de studii practice (Tudose, 2002; Șoițu & Hăvârneanu, 2002), doar câteva luând în considerare și specificul agresivității la vârsta adolescenței. Astfel, am urmărit să creăm cadrul necesar pentru înțelegerea și explicarea agresivității în primul rând ca un impuls socializat și sofisticat de apărare și de depășire a obstacolelor, iar apoi ca manifestare distructivă.

În primul capitol, denumit *Agresivitatea umană – delimitări conceptuale*, am specificat modul concret în care utilizăm conceptul central al tezei, realizând diferențierile necesare de alte abordări existente în literatura de specialitate. Agresivitatea nu este numai un

comportament de rănire a celuilalt, ci și o stare emoțională complexă, o structură cognitivă specifică, cu o bază motivațională puternică, antrenând întreaga viață psihică.

Cel de-al doilea capitol, denumit *Modele teoretice explicative ale agresivității* a vizat trecerea în revistă a principalelor modalități de concepere și explicare a fenomenului, în același timp cu sublinierea contribuției aduse de fiecare viziune asupra înțelegerii generale a acestuia. Este vorba despre perspectiva neurofiziologică, cea etologică, viziunea psihanalitică și cea a psihologiei sociale.

Capitolul al treilea, *Formele agresivității umane*, tratează modalitățile specifice în care această potențialitate se manifestă la nivelul vieții emoționale, cognitive și comportamentale a individului. O atenție specială am acordat-o formelor specifice vârstei adolescenței, analizând bullying-ul, vandalismul, hărțuirea, răspândirea de minciuni, injuriile, amenințările, insultele, bătaia, mobbing-ul.

Al patrulea capitol, *Factorii favorizanți ai agresivității umane*, analizează condițiile fizice și psihice ce își aduc aportul într-un fel sau altul la influențarea, provocarea, generarea sau gestionarea agresivității. Având în vedere că agresivitatea este prezentă în majoritatea ariilor vieții omului, vom împărți sursele acesteia în trei mari clase: de ordin fizic, psihic, de mediu fizic sau social. Pentru a identifica cât mai precis felul în care se manifestă aceste influențe, am analizat stadiul actual al cercetărilor din domeniu, deoarece și pe această temă au existat multiple controverse de-a lungul timpului.

Al cincilea capitol, *Mecanismele explicative ale agresivității*, vizează analiza și descrierea procesului ce stă la baza manifestării agresivității, a modului în care factorii prezentați se organizează.

În cadrul celui de-al șaselea capitol, *Specificul agresivității în adolescență*, am surprins acele elemente ce caracterizează și diferențiază agresivitatea resimțită și manifestată la această vârstă. În perioada adolescenței impulsurile agresive sunt gestionate deficitar de către tineri, aceasta reprezentând principala temă de studiu.

Ultimul capitol al părții teoretice, *Modele de consiliere psihologică și de psihoterapie a agresivității*, abordează tema din perspectiva intervenției terapeutice. Pe lângă identificarea caracteristicilor agresivității la vârsta adolescenței, un important obiectiv al tezei noastre îl constituie elaborarea unui model eficient de intervenție. Astfel, am analizat obiectivele procesului terapeutic al agresivității la această vârstă, precum și principalele abordări și tehnici terapeutice utilizabile.

Partea a II-a este un studiu privind evaluarea și consilierea agresivității adolescenților, în care ne-am propus: identificarea unor caracteristici generale ale agresivității, prezente și manifestate la vârsta adolescenței, evaluarea intensității agresivității și a formelor ei specifice, identificarea rolului unor factori favorizanți, evidențierea trăsăturilor de personalitate ce îi caracterizează pe adolescenții cu dificultăți de gestionare a agresivității precum și construirea și evaluarea eficienței unui modul de intervenție terapeutică centrat pe dezvoltarea abilităților de gestionare a agresivității la adolescenți.

Astfel, studiul este organizat în trei etape distincte, care evoluează integrativ

Etapa 1. Evaluarea agresivității adolescenților și identificarea rolului factorilor favorizanți

Obiectivele cercetării

Obiectivul general al acestei etape a cercetării îl constituie evaluarea nivelului general și a formelor specifice de agresivitate ce caracterizează adolescenții din București, alături de studiul unor factori responsabili de predispoziția către un anumit nivel sau o anumită formă de agresivitate.

Obiective specifice: 1. Evaluarea intensității agresivității generale a adolescenților și a formelor specifice de agresivitate: emoțională, indirectă, verbală și fizică.

2. Evidențierea rolului unor factori de ordin psihofiziologic (sexul, vârsta), de ordin psihosocial – școlar (tipul de instituție școlară, rezultatele școlare) și familial (structura familiei, aprecierea calității relației cu părinții) asupra intensității agresivității și reacțiilor punitive.

Ipotezele cercetării

Ipoteza generală 1. Presupunem că agresivitatea adolescenților înregistrează diferențe ne semnificative statistic sub acțiunea unor factori de ordin psihofiziologic, respectiv vârsta și sexul.

Ipoteze de cercetare:

- a. Presupunem că agresivitatea adolescenților rămâne constantă în perioade diferite de vârstă.
- b. Presupunem că la vârsta adolescenței băieții și fetele înregistrează niveluri similare ale agresivității.

Ipoteza generală 2. Presupunem că agresivitatea adolescenților variază semnificativ în funcție de factori de ordin psihosocial – școlar, respectiv tipul de instituție școlară și rezultatele școlare.

Ipoteze de cercetare:

- c. Presupunem că agresivitatea adolescenților elevi în grupuri școlare industriale este semnificativ mai mare decât a celor elevi în colegii naționale.*
- d. Presupunem că agresivitatea adolescenților cu rezultate școlare slabe este semnificativ mai mare decât a celor cu rezultate școlare foarte bune.*

Ipoteza generală 3. Presupunem că agresivitatea adolescenților variază semnificativ în funcție de factori de ordin psihosocial - familial, respectiv structura familiei și calitatea subiectivă a relației cu părinții.

Ipoteze de cercetare:

- e. Presupunem că agresivitatea adolescenților din familii destructurate este semnificativ mai mare decât a celor din familii cu ambii părinți naturali.*
- f. Presupunem că există o corelație negativă semnificativă între agresivitatea adolescenților și calitatea subiectivă a relației lor cu părinții.*

Subiecți

Cercetarea a fost efectuată pe un lot de 391 de adolescenți din București, înscriși la cursurile a trei colegii naționale și două grupuri școlare industriale. Populația din care sunt extrași acești adolescenți este cea a elevilor din București, cu vârste cuprinse între 15 și 18 ani. Media vârstei eșantionului de adolescenți cercetați este 16 ani și cinci luni. Am analizat subgrupurile rezultate în urma împărțirii eșantionului investigat în funcție de criteriile semnificative pentru această cercetare – sex, vârstă, unitatea școlară, profilul de studiu, venitul socioeconomic al familiei, rezultatele școlare și structura familiei de proveniență. Astfel, acestea sunt relativ egale și toate au un număr suficient de subiecți pentru realizarea analizelor statistice.

Instrumente de măsurare

- Fișă de date anamnestice
- Chestionarul de Evaluare a Agresivității (CEA) (Buss & Durkee, 2000), adaptat la populația românească de către Roșeanu G. (Rășcanu, 2006, p.39).
- Testul de frustrare Rosenzweig (1964)

Organizarea și desfășurarea cercetării

Cercetarea s-a desfășurat în perioada septembrie 2008 – iunie 2009, în orașul București, pe elevi din cinci unități școlare preuniversitare. Chestionarele au fost aplicate de consilierii școlari din acele unități școlare, în afara orelor de curs, în grupuri de câte 25 – 30 de elevi.

Interpretarea rezultatelor cercetării

O primă analiză a rezultatelor a evidențiat un nivel mediu ridicat al agresivității generale ($m = 84,76$; $s = 13,98$). În mod specific este vorba de existența la adolescenți a unui nivel ridicat de reacții agresive orientate împotriva celor din jur și susținute de o încărcătură emoțional-agresivă intensă. De asemenea, rezultatele au subliniat faptul că principala formă de manifestare a agresivității resimțite este cea fizică și nu atât cea verbală.

În primul rând, am analizat varianța agresivității generale și a formelor ei specifice în funcție de vârsta adolescenților, utilizând testul statistic One-Way ANOVA, cu verificarea inițială a îndeplinirii condițiilor necesare de normalitate și omogenitate a distribuțiilor fiecărui grup comparat. Rezultatele sunt prezentate în tabelul următor.

Variabile	Vârsta: 15 ani (N=103), 16 ani (N=106), 17 ani (N=88), 18 ani (N=94)	
	F (One-Way ANOVA)	Prag de semnificație
Agresivitate generală	1,06	0,36
Furie	1,69	0,16
Ostilitate	1,11	0,34
Agresivitate verbală	1,72	0,16
Agresivitate fizică	0,97	0,40
Reacții extrapunitive	1,84	0,13

Tabelul nr. 1. Analiza varianței agresivității în funcție de vârstă

Am realizat o comparație între nivelurile de agresivitate ale diferitelor categorii de vârstă, demonstrând faptul că nu există diferențe semnificative între grupurile de 15, 16, 17 sau 18 ani. A fost confirmată ipoteza conform căreia agresivitatea adolescenților rămâne constantă în perioade diferite de vârstă. Adolescenții sunt la fel de agresivi fie că au 15, 16, 17 sau 18 ani, ei nemanifestându-se diferit din această privință odată cu înaintarea în vârstă. Faptul că sunt mai maturi, că dispun de o experiență de viață mai bogată, de mai multe abilități de relaționare și de soluționare a situațiilor problematice pare că nu favorizează o reducere a agresivității. Aceste rezultate sunt diferite de cele obținute de Côté & al. (2007), care au evidențiat o reducere atât a agresivității fizice cât și a celei indirecte, odată cu înaintarea în

vârstă, însă sunt concordante cu cele ale lui Liu & Kaplan (2004) și cu cele ale lui Vitaro, Brendgen & Barker (2006) care afirmă că agresivitatea este relativ stabilă în timp. Se întrevide necesitatea realizării unor studii longitudinale pe această temă, având în vedere că în lucrarea noastră au fost comparate rezultatele unor subiecți diferiți, de vârste diferite.

Datorită modificărilor de sex-rol ale adolescenților din România, atât observate de noi cât și cercetate și validate prin concluziile unor studii (Anghel, 2006), am presupus că, la vârsta adolescenței, băieții și fetele înregistrează niveluri similare de agresivitate. Variația agresivității și a formelor ei în funcție de sexul adolescenților a fost investigată utilizând testul t pentru eșantioane independente. Rezultatele se pot observa în tabelul următor, în care am subliniat cu roșu diferențele semnificative între mediile eșantioanelor.

Variabile	Sex: feminin (N=186), masculin (N=205)		
	Valoare t	Prag de semnificație	CI 95%
Agresivitate generală	0,346	0,730	-2,297 – 3,276
Furie	2,711	0,007	0,411 – 2,580
Ostilitate	0,044	0,965	-1,086 – 1,136
Agresivitate verbală	0,276	0,783	-0,668 – 0,886
Agresivitate fizică	- 1,846	0,066	-2,335 – 0,074
Reacții extrapunitive	3,573	0,000	0,838 – 2,889

Tabelul nr. 2. Diferențele în funcție de sex

Rezultatele obținute au evidențiat faptul că adolescenții români sunt la fel de agresivi, indiferent de sex, confirmându-se ipoteza.

Dacă în literatura de specialitate influența factorului sex este încă controversată (Ranschburg, 1979; Mussweiler, Forster, 2000; Prinzie, Onghena & Hellickx, 2006; Burton, Hafetz, Henninger, 2007; Côté & al., 2007), existând foarte multe cercetări contradictorii, o singură concluzie era demonstrată cu certitudine de majoritatea studiilor, și anume că băieții au o agresivitate fizică semnificativ mai dezvoltată decât fetele și că fetele au o agresivitate indirectă, relațională semnificativ mai mare (Ram și Hou, 2005; Verona, Reed, Curtin & Pole, 2007; Côté, 2007). Pentru populația românească s-a dovedit a fi valabil doar ce-l de-al doilea aspect. Astfel, **adolescențele din capitală au o agresivitate fizică la fel de ridicată ca și băieții, însă au o agresivitate indirectă semnificativ mai ridicată decât aceștia.**

Explicația acestor concluzii poate consta în faptul că, odată cu transformările de sex-rol manifestate, observate și investigate la nivelul populației din România (Anghel, 2006), fetele au preluat cu ușurință modele agresive masculine, având în vedere că agresivitatea fizică este ușor observabilă și imitabilă, pe când băieții au avut dificultăți în observarea și

identificarea agresivității indirecte. Prin definiție aceasta este ascunsă, subtilă fiind caracterizată de neasumarea răspunderii. Aceste rezultate sunt parțial concordante cu cele ale studiului realizat de Gini și Pozzoli (2006) care au evidențiat faptul că, indiferent de sex, trăsăturile masculine reprezintă predictorii agresivității crescute.

Totuși, având în vedere că nu există cercetări anterioare ale agresivității adolescenților în țara noastră care să ateste modificările suferite de diferitele forme ale acesteia, nu putem să afirmăm cu certitudine că aceste caracteristici nu sunt intrinseci. Însă, corelarea cu tranziția culturală, informațională și economică prin care trece țara noastră ne poate îndreptăți să lansăm această explicație. Gestionarea diferită a agresivității poate fi doar unul dintre aspectele ce descriu modificările de experimentare, raportare și comportament ale adolescenților băieți și fete în societatea actuală.

Apoi am investigat diferențele de agresivitate ale adolescenților din unități școlare diferite utilizând testul t pentru eșantioane independente. Ipoteza formulată a fost confirmată, rezultatele obținute evidențiind faptul că **elevii din grupurile școlare sunt mult mai agresivi decât cei din colegiile naționale teoretice.**

Variabile	Colegiu național (N=210), Grup școlar (N=181)		
	Valoare t	Prag de semnificație	CI 95%
Agresivitate generală	- 3,774	0,000	-8,004 - -2,521
Furie	- 0,881	0,379	-1,586 – 0,605
Ostilitate	- 2,215	0,027	-2,352 - -0,140
Agresivitate verbală	- 2,167	0,031	-1,627 - -0,079
Agresivitate fizică	- 3,874	0,000	-3,531 - -1,154
Reacții extrapunitive	0,726	0,385	-0,658 – 1,428

Tabelul nr. 3. Diferențele în funcție de tipul unitatea școlară preuniversitară

Astfel, putem înainta explicația conform căreia agresivitatea adolescenților poate fi influențată de agresivitatea colegilor lor, de tipurile de relații pe care le au cu aceștia, de conflictele existente și de felul în care acestea sunt gestionate. Atunci când mediul școlar este încărcat de agresivitate, aceasta poate fi contagioasă, fie prin imitarea și asimilarea comportamentelor necesare adaptării la un astfel de cadru, fie prin creșterea gradului de frustrare, de amenințare, de nesiguranță și traumă a celui care nu reușește să se adapteze și care astfel devine victimă. Având în vedere rezultatele obținute, se întrevide necesitatea unor cercetări care să identifice factorii specifici din cadrul unităților școlare care favorizează agresivitatea ridicată a elevilor lor, precum tipul de management, cultura organizațională, asigurarea securității sau managementul clasei de elevi.

De asemenea, datele obținute au arătat că **elevii cu rezultate școlare foarte bune au o agresivitate semnificativ mai redusă decât cei cu rezultate școlare slabe, ipoteza fiind confirmată.** Rezultatele testului t pentru eșantioane independente se regăsesc în tabelul următor.

Variabile	Rezultate școlare Foarte bune (N=72), Slabe (N=73)		
	Valoare t	Prag de semnificație	CI 95%
Agresivitate generală	- 8,535	0,00	-21,639 – -13,501
Furie	- 6,136	0,00	-6,799 - -3,486
Ostilitate	- 6,023	0,00	-6,469 - -3,272
Agresivitate verbală	- 4,832	0,00	-4,199 - -1,761
Agresivitate fizică	- 4,463	0,00	-6,572 - -2,358
Reacții extrapunitive	- 2,426	0,01	-4,098 - -0,419

Tabelul nr. 4. Diferențele în funcție de rezultatele școlare

Aceste rezultate au fost obținute pentru toate formele de agresivitate, chiar și pentru cea indirectă, reprimată. Explicația acestor rezultate poate fi faptul că acei adolescenți motivați să aibă performanțe școlare, concentrați pe studiu și acumulare de cunoștințe și competențe au o agresivitate mai redusă și datorită unei capacități mai dezvoltate de a face față emoțiilor și impulsurilor agresive.

Următoarea ipoteză de cercetare verificată a fost aceea conform căreia agresivitatea adolescenților din familii destructurate este semnificativ mai mare decât a celor din familii cu ambii părinți naturali. Rezultatele obținute în urma utilizării testului t pentru eșantioane independente indică neconfirmarea ipotezei noastre. Acestea se regăsesc în tabelul următor.

Variabile	Familie: biparentală (N=287) monoparentală (N=104)		
	Valoare t	Prag de semnificație	CI 95%
Agresivitate generală	- 1,142	0,254	- 4,972 - 1,318
Furie	- 0,984	0,326	- 1,854 - 0,617
Ostilitate	- 1,654	0,099	- 2,304 - 0,198
Agresivitate verbală	- 0,437	0,663	- 1,074 - 0,683
Agresivitate fizică	- 0,020	0,984	- 1,381 - 1,354
Reacții extrapunitive	- 2,652	0,008	- 2,742 - -0,407

Tabelul nr. 5. Diferențele în funcție de structura familiei

Rezultatele indică faptul că agresivitatea adolescenților nu este influențată de divorțul, decesul sau abandonul părinților, contrar rezultatelor obținute de Ram și Hou (2005). Aceștia au evidențiat că acei copii crescuți în familii cu un singur părinte sau cu părinte vitreg au agresivitatea mult mai mare decât cei din familii cu ambii părinți naturali. O posibilă

explicație a infirmării ipotezei noastre constă în faptul că, probabil, educația oferită de părintele singur, conflictualitatea comunicării sau securizarea afectivă a adolescentului pot să nu fie marcate de destructurarea familiei de bază.

Pentru a investiga amprenta familiei asupra agresivității adolescenților, am ales evaluarea subiectivă a calității relației cu părinții, pe care o considerăm semnificativă din perspectiva experienței adolescentului în familie, a confortului și siguranței lui emoționale. Tabelul următor prezintă rezultatele obținute în urma calculării coeficientului de corelație Pearson între nivelul de agresivitate al adolescenților și estimarea subiectivă a relației pe care ei o au cu părinții.

Variabile	Relația subiectivă cu părinții		
	Coeficient de corelație Pearson	Prag de semnificație bilateral	95% CI
Agresivitate generală	- 0,38	< 0,01	0,29 – 0,46
Furie	- 0,28	< 0,01	0,18 – 0,36
Ostilitate	- 0,35	< 0,01	0,26 – 0,43
Agresivitate verbală	- 0,24	< 0,01	0,14 – 0,33
Agresivitate fizică	- 0,17	< 0,01	0,07 – 0,26
Reacții extrapunitive	- 0,01	>0,05	0,10 – 0,29

Tabelul nr. 6. Diferențele în funcție de calitatea relației cu părinții

Rezultatele menționate mai sus sprijină concluzia conform căreia **cu cât un adolescent estimează relația lui cu părinții a fi mai problematică și nesatisfăcătoare, cu atât el are un nivel mai ridicat de agresivitate, ipoteza înaintată fiind confirmată**. Aceste rezultate sunt concordante cu cele obținute de Aceves & Cookston (2007). O explicație este aceea că mediul familial poate fi o sursă de modele de reacție și adaptare, de siguranță și confort emoțional, dar și de modele negative de comportament, de anxietate și intoleranță la frustrare. Este vorba de hrana emoțională și încrederea în sine pe care adolescenții o câștigă prin intermediul unei relații apropiate, satisfăcătoare cu părinții, ca să nu mai amintim de puterea educativă a acestora. Construind o relație strânsă cu adolescentul, părintele îl securizează emoțional și îl învață prin experiență cum să relaționeze eficient cu cei din jur.

Concluzii

Evaluarea agresivității adolescenților bucureșteni a evidențiat existența unei dinamici a gestionării agresivității ce necesită a fi cunoscută atât în mediul științific dar mai ales de către cei ce activează și intervin psihologic și pedagogic în formarea și dezvoltarea acestora.

Nivelul ridicat al agresivității adolescenților, mai ales al celei emoționale, este în directă legătură cu fragilitatea imaginii de sine specifică la această vârstă, fapt evidențiat de numărul foarte ridicat de reacții agresive de apărare a sinelui. Vulnerabilitatea resimțită datorată crizei identitare și a multiplelor transformări din această perioadă își aduce cu siguranță aportul la acumularea unei tensiuni agresive.

Considerăm că au fost atinse obiectivele formulate la începutul acestei etape a cercetării, rezultatele obținute evidențiind statistic faptul că mediul psihosocial are o importanță semnificativă asupra modului în care adolescenții își gestionează agresivitatea. Persoanele cu care ei interacționează în mod frecvent sunt atât modele de comunicare și relaționare dar și potențiale surse de frustrare și conflicte. Adolescenții au nevoie să descopere și să își formeze abilități de a-și gestiona aceste impulsuri pentru a se adapta eficient și pentru a se dezvolta ca ființe umane.

Etapa 2. Micro-cercetare pentru evidențierea profilului de personalitate al adolescentului agresiv

Obiectivele cercetării

Principalul obiectiv al acestei etape a cercetării îl constituie *identificarea trăsăturilor de personalitate și a mecanismelor psihice ce îi caracterizează pe adolescenții care au dificultăți de gestionare a agresivității*. Am urmărit *constituirea profilului de personalitate* al acestor adolescenți pentru a aprofunda cunoașterea structurii lor psihice și în același timp pentru a continua *identificarea factorilor ce favorizează agresivitatea*, demers început în prima etapă a cercetării.

Ipoteză

Presupunem că există diferențe semnificative între trăsăturile de personalitate implicate în gestionarea agresivității ale adolescenților agresivi și cele ale populației generale.

Subiecți

Micro-cercetarea a fost realizată pe un lot de 30 de adolescenți elevi ai unui grup școlar industrial din București. Toți acești elevi au fost orientați către cabinetul psihologic în urma implicării în unul sau mai multe incidente agresive observate de către profesorii lor, atât în timpul orelor cât și în pauze. Acești profesorii au completat o fișă de observație a comportamentului agresiv al elevilor din ultima săptămână, și în același timp i s-a cerut unui

alt profesor de la clasa respectivă să facă același lucru. Au fost incluși în micro-cercetare doar adolescenții care au fost observați manifestând cel puțin cinci comportamente agresive de către ambii profesori. Lotul de subiecți este format din 15 băieți și 15 fete cu vârste cuprinse între 16 și 18 ani, media de vârstă fiind 16 ani și 8 luni.

Instrumente de măsurare

- Fișă de observație a comportamentului agresiv (construită de noi pentru această lucrare)
- Chestionarul de Evaluare a Agresivității (CEA) (Buss & Durkee, 2000) adaptat la populația românească de către Roșeanu G. (Rășcanu, 2006, p.39).
- Testul de frustrare Rosenzweig (1964)
- Inventarul de expresie a furiei ca stare și trăsătură, STAXI-2 (Spielberg, 2006)
- Chestionarul Nonverbal de Personalitate (NPQ) (Paunonen, S. V., Jackson, D. N., Ashton, M. C., 2006)

Interpretarea rezultatelor cercetării

În urma aplicării **CEA** s-a observat faptul că agresivitatea generală a adolescenților din acest eșantion ($m = 92,93$, $s = 11,28$, $N = 30$) este cu mult mai mare decât cea a mediei populației de adolescenți investigați în prima etapă a cercetării ($m = 84,76$, $s = 13,98$, $N = 391$). Deși dinamica de ansamblu a intensității formelor de agresivitate se menține, se poate remarca un nivel surprinzător de ridicat al agresivității fizice și al celei emoționale. În ceea ce privește rezultatele obținute în urma **Testului de frustrare Rosenzweig**, se remarcă un număr mai ridicat de reacții extrapunitive și de apărare a sinelui. Adolescenții incluși în acest eșantion demonstrează o capacitate mai mare decât media populației investigate de a își asuma vina și de a-și orienta agresivitatea către sine. De asemenea, și media reacțiilor impunitive este mai mare decât cea a populației.

Am considerat necesar să verificăm statistic dacă adolescenții din lotul selectat au dificultăți în gestionarea agresivității. Pentru aceasta, am realizat o analiză comparativă între mediile eșantionului și media populației la scalele ce evaluează principalele forme de agresivitate. Pentru ca diferențele evidențiate să reflecte realitatea aceleiași populații generale de subiecți – cu vârsta între 15 și 18 ani, am utilizat mediile și abaterile standard ale scalelor obținute în prima etapă a cercetării.

Tabelul nr. 7 prezintă rezultatele obținute în urma calculării testului z , fiind subliniate prin culoarea roșie acele rezultate care s-au dovedit a nu fi semnificative statistic.

Variabilă	Valoare a lui Z	Prag de semnificație (bilateral)	Media eșantionului	Media populației	95%CI
Agresivitate generală	+ 3,13	0,000	92,93	84,76	88,01 – 97,99
Furie	+ 1,43	0,076	23,00	21,57	21,04 – 24,96
Ostilitate	+ 3,05	0,001	27,03	23,94	25,04 – 29,02
Agresivitate verbală	+ 1,84	0,034	17,17	15,86	15,78 - 18,56
Agresivitate fizică	+ 1,82	0,034	25,40	23,39	23,23 - 27,57
Reacții extrapunitive	+ 2,24	0,012	15,10	12,97	13,23 - 16,97
Reacții intrapunitive	+ 0,40	0,344	7,37	7,14	6,24 - 8,50
Reacții impunitive	+ 0,29	0,386	8,10	7,92	6,87 - 9,33
CGR	-0,25	0,401	7,31	7,45	6,76 - 7,86

Tabelul 7. Diferențe între agresivitatea adolescenților investigați și cea a populației generale a adolescenților români

Eșantionul de adolescenți investigat a obținut rezultate semnificativ diferite de media populației de adolescenți în ceea ce privește agresivitatea generală, ostilitatea, agresivitatea verbală și fizică, precum și în ceea ce privește numărul de reacții extrapunitive. Însă rezultatele la scalele furie, reacții intrapunitive și impunitive și nivelul de acord cu grupul sunt asemănătoare statistic cu cele ale mediei populației, deși mediile obținute sunt evident mai ridicate decât cele ale mediei populației. Aceste rezultate indică faptul că adolescenții din această microcercetare au dificultăți reale de a-și gestiona agresivitatea, aceasta manifestându-se cu precădere în exterior, orientată către ceilalți, și mai puțin interiorizat sau indirect.

Pentru a identifica și investiga acele **trăsături de personalitate și mecanisme psihice care favorizează agresivitatea crescută**, am analizat rezultatele obținute la scalele STAXI-2. Am realizat analiza comparativă a mediilor eșantionului și a mediilor populației de adolescenți români obținute din manualul testului. Tabelul următor prezintă rezultatele obținute pentru fiecare scală a testului.

Variabilă	Valoare a lui Z	Prag de semnificație (bilateral)	Media eșantionului	Media populației	95%CI
Furia ca stare	+ 9,73	0,000	26,60	18,42	24,95 - 28,25
Sentimentul de furie	+ 5,79	0,000	9,60	6,76	8,63 - 10,57
Tendința de a exprima verbal furia	+ 10,11	0,000	9,60	6,06	8,90 - 10,30
Tendința de a exprima fizic furia	+ 7,82	0,000	7,40	5,60	6,94 - 7,86
Furia ca trăsătură	+ 9,08	0,000	25,93	18,03	24,22 - 27,64
Temperament furios	+ 3,20	0,004	9,57	6,78	8,71 - 10,43
Reacție furioasă	+ 9,07	0,000	12,07	8,26	11,25 - 12,89
Exprimarea exterioară a furiei	+ 5,82	0,000	18,10	14,49	16,87 - 19,33
Exprimarea interioară a furiei	+ 5,79	0,000	19,47	15,76	18,22 - 20,72
Controlul exterior al furiei	-6,57	0,000	18,27	23,27	16,78 - 19,76
Controlul interior al furiei	-5,92	0,000	17,90	22,58	16,35 - 19,45
Indicele de exprimare a furiei	+ 6,92	0,000	46,17	32,39	42,26 - 50,08

Tabelul 8. Diferențe ale furiei între adolescenții investigați și populația generală a adolescenților români

Calcularea testului z a evidențiat faptul că adolescenții din eșantionul acestei cercetări se diferențiază semnificativ de populația de adolescenți din România în ceea ce privește furia – componentă emoțională a agresivității. Rezultatele evidențiate reprezintă o primă confirmare a ipotezei, în sensul că STAXI-2 evidențiază **trăsăturile de personalitate direct implicate în gestionarea agresivității, și anume: Furia ca trăsătură, Temperament furios, Controlul interior și exterior al furiei**. Faptul că adolescenții investigați au obținut rezultate semnificativ mai ridicate la aceste scale demonstrează faptul că agresivitatea lor este o parte a personalității lor, atât temperamental cât și ca trăsătură caracterială. Astfel, structura personalității lor este unul din factorii ce favorizează dificultatea ridicată de gestionare a agresivității printr-un temperament exploziv, un control scăzut al reacțiilor și o dispoziție de a percepe un volum mare de situații ca fiind supărătoare și frustrante. Este interesant de remarcat că, pe lângă variabilele de personalitate ce favorizează o agresivitate crescută, adolescenții investigați manifestă și o stare furioasă mult mai intensă decât media populației, ceea ce evidențiază faptul că iritarea, supărarea lor este mereu prezentă.

De asemenea, este notabil că rezultatele pentru scala Furie a CEA sunt contradictorii față de cele STAXI-2. În timp ce primul psihotest nu a evidențiat un nivel semnificativ crescut al furiei adolescenților investigați, cel de-al doilea a arătat contrariul. Pentru a verifica această contradicție am calculat coeficientul de corelație Pearson între scala Furie a CEA și scalele Furia ca stare și Furia ca trăsătură din STAXI-2, în vederea stabilirii gradului în care cele trei scale măsoară concepte similare. Rezultatele prezentate în tabelul următor explică diferența observată prin faptul că scala Furie din CEA evaluează cu precădere furia de moment, de stare, decât cea structurală, de personalitate. Tocmai de aceea ea nu a fost evidențiată ca și trăsătură de personalitate diferită de media populației.

Corelații

		Furia ca stare	Furia ca trăsătură
Furie	Corelație Pearson	,375*	,067
	Sig. (bilateral)	,041	,727
	N	30	30

*. Corelația este semnificativă la nivelul 0.05 (bilateral).

Tabelul 9. Corelații între Scalele Furie, Furia ca stare și Furia ca trăsătură

Pentru a completa tabloul variabilelor implicate în gestionarea agresivității, am mai analizat și trăsăturile de personalitate evaluate prin NPQ. În primul rând am identificat trăsăturile de personalitate care corelează cu Scala Agresiune a aceluiași psihotest. Tabelul

următor prezintă coeficienții de corelație Pearson doar pentru acele scale ce corelează semnificativ.

Corelații

	Afilieră	Joaca	Altruism	Impulsivitate	Senzorialitate	Înțelegere	Devianță
Agresiune Corelații Pearson	,420*	,458*	-,414*	,728**	-,366*	-,467**	,755**
Sig. (bilateral)	,021	,011	,023	,000	,046	,009	,000
N	30	30	30	30	30	30	30

*. Corelația este semnificativă la nivelul 0,05 (bilat).

** . Corelația este semnificativă la nivelul 0,01 (bilat).

Tabelul 10. Corelații semnificative între trăsăturile de personalitate și scala Agresiune

Având în vedere aceste rezultate, am considerat că acestea sunt trăsăturile de personalitate implicate în gestionarea agresivității. Este de remarcat faptul că scalele Afilieră, Joacă, Impulsivitate și Devianță corelează pozitiv, iar scalele Altruism, Senzorialitate și Înțelegere corelează negativ. Aceasta înseamnă că, **cu cât un adolescent este mai agresiv cu atât el este puternic caracterizat de trăsăturile sociabilitate, jovialitate, impulsivitate și rebeliune și slab caracterizat de trăsăturile altruism, înțelegere și senzorialitate.** Aceste ultime trei trăsături de personalitate sunt acelea cu o importanță foarte mare în gestionarea agresivității, ele fiind **resursele** ce necesită a fi dezvoltate.

Având în vedere trăsăturile identificate, am calculat testul z, iar rezultatele analizei comparative între media eșantionului și cea a populației se găsesc în tabelul următor.

Variabilă	Valoarea lui Z	Prag de semnificație (bilateral)	Media eșantionului	Media populației	95%CI
Afilieră	+ 3,82	0,000	41,97	36,85	39,34 - 44,60
Agresiune	+ 2,94	0,001	29,87	25,25	26,79 - 32,95
Impulsivitate	+ 1,75	0,040	30,27	27,82	27,53 - 33,01
Altruism	+ 1,68	0,046	41,37	38,65	38,22 - 44,56
Joacă	+ 3,10	0,001	35,40	30,93	32,58 - 38,22
Senzorialitate	+ 2,09	0,018	39,33	36,36	36,54 - 42,12
Înțelegere	-1,27	0,102	30,97	33,00	27,85 - 34,09
Devianță	-0,27	0,393	19,50	19,94	16,31 - 22,69

Tabelul 11. Diferențe ale trăsăturilor de personalitate implicate în gestionarea agresivității

După cum poate fi observat, adolescenții investigați au un nivel semnificativ peste media populației în ceea ce privește **Impulsivitatea, Afilieră, Joaca, Senzorialitatea și Altruismul**, și un nivel apropiat de al mediei populației pentru Înțelegere și Devianță. Aceste rezultate arată că adolescenții cu dificultăți de gestionare a agresivității au un nivel ridicat de

Impulsivitate, evidențiat și de rezultatele STAXI-2, dar și un nivel peste medie de Joacă, Afiliere și Altruism. Acesta din urmă este o trăsătură de personalitate cu rol foarte important în gestionarea agresivității, fiind un factor de control și empatie. În concluzie, ipoteza cercetării a fost confirmată din perspectiva următoarelor variabile de personalitate implicate în gestionarea agresivității: Impulsivitate, Altruism, Afiliere, Joacă, Senzorialitate, Control interior, Control exterior, Temperament furios și Reacție furioasă.

Pentru a analiza trăsăturile de personalitate neimplicate în gestionarea agresivității am utilizat scalele NPQ ce au fost identificate ca necorelând cu scala agresiune, și anume Autonomie, Dominanță, Rezistență, Exhibiție, Căutarea aventurii, Ordine, Recunoaștere socială și Nevoia de ajutorare. Tabelul nr. 12 prezintă diferențele calculate între mediile eșantionului de adolescenți investigați și mediile populației obținute din manualul testului. Sunt subliniate cu roșu acele trăsături care nu sunt diferite de media populației.

Variabilă	Valoare a lui Z	Prag de semnificație (bilateral)	Media eșantionului	Media populației	95%CI
Reușită	+ 1,02	0,153	34,33	32,96	31,69 - 36,97
Autonomie	-2,25	0,012	29,70	32,63	27,15 - 32,25
Dominanță	+ 0,87	0,166	31,10	30,00	28,62 - 33,58
Rezistență	-0,84	0,200	31,70	32,87	28,97 - 34,43
Exhibiție	+ 0,65	0,257	27,50	26,44	24,31 - 30,69
Căutarea aventurii	+ 3,25	0,000	31,03	25,86	27,91 - 34,15
Ordine	-0,21	0,416	34,27	34,60	31,23 - 37,31
Recunoaștere socială	-0,35	0,363	29,07	29,58	26,28 - 31,86
Nevoia de ajutorare	+ 3,92	0,000	34,77	30,85	31,98 - 37,56

Tabelul 12. Diferențe ale trăsăturilor de personalitate neimplicate în gestionarea agresivității

Variabilele de personalitate neimplicate în gestionarea agresivității au fost considerate toate cele identificate de psihotest, în afara celor menționate în verificarea primei ipoteze. După cum poate fi observat din tabelul anterior, doar șase dintre aceste trăsături nu au evidențiat diferențe semnificative față de media populației: **Reușită, Dominanță, Rezistență, Exhibiție, Ordine, Recunoaștere socială**. Un număr de trei trăsături de personalitate însă au evidențiat diferențe semnificative față de media populației: **Autonomie, Căutarea aventurii și Nevoia de ajutorare**. Acest lucru înseamnă că aceste trei trăsături de personalitate caracterizează totuși profilul de personalitate al adolescentului agresiv.

Este important de menționat că, deși scala **Altruism** a corelat negativ semnificativ cu scala **Agresiune** (vezi tabelul 10) – ceea ce înseamnă că, cu cât un adolescent este mai agresiv,

cu atât este mai puțin altruist –, totuși, adolescenții investigați în această micro-cercetare **au un nivel foarte ridicat al altruismului**, peste media populației. Acest rezultat evidențiază faptul că ei dispun și de resurse de personalitate pentru a-și compensa tensiunea emoțională resimțită.

Deși acești adolescenți au un Eu fragil, fapt demonstrat de numărul ridicat al reacțiilor de apărare a Sinelui obținute la Testul de frustrare Rosenzweig, ei **au și unele resurse pentru a reacționa adaptat**, fapt relevat de numărul de reacții impunitive, similar cu cel al mediei populației. Această afirmație este întărită și de scorul **Indicelui de conformism cu grupul**, care, de asemenea, este similar mediei populației de adolescenți bucureșteni.

Concluzii

Semnificațiile psihologice ale scalelor prezentate mai sus indică conturarea următorului profil de personalitate al adolescenților agresivi:

- Control scăzut al reacțiilor, emoțiilor și comportamentelor, ceea ce descrie o viață emoțională zbuciumată și un comportament foarte impulsiv, necenzurat, spontan;
- Dispoziție de a percepe un volum mare de situații ca fiind supărătoare și frustrante, o sensibilitate crescută la frustrare, generată de o mare fragilitate crescută a Eului;
- Orientare către exterior, către oameni și obiecte;
- Nevoie de sprijin afectiv, lipsă de siguranță în sine, vulnerabilitate emoțională;
- Ambivalență emoțională, valori și credințe conflictuale;
- Dispoziție de exprimare fizică și verbală nediscriminată a vieții emoționale instinctuale;
- Lipsă de conformare față de regulile celorlalți, neconvenționalism, indiferență față de opiniile sau normele celor din jur;
- Tendință de implicare în activități periculoase, lipsă de autoconservare.

Dificultatea de gestionare a agresivității este ușor de înțeles atunci când sunt identificate aceste trăsături. Multe dintre ele sunt atât sursă generatoare cât și întreținătoare a unui nivel ridicat de agresivitate. Iar atunci când li se mai adaugă și caracteristicile psihice specifice vârstei și un mediu familial sau școlar conflictual, se conturează tabloul adolescentului care resimte intens și continuu o agresivitate generalizată ce îi afectează calitatea vieții și capacitatea de adaptare eficientă, de creștere și de dezvoltare.

Etapa 3. Un modul experiențial centrat pe dezvoltarea abilităților de gestionare a agresivității la adolescenți

Obiective

Obiectivul principal al acestui modul a fost *construirea și valorificarea la adolescenții participanți a resurselor psihice, emoționale și comportamentale necesare pentru a face față atât propriei agresivități cât și a celor din jur.*

Obiectivele specifice vizează *întărirea Eului adolescenților, optimizarea stimei de sine, conștientizarea nevoilor, emoțiilor și a reacțiilor, clarificarea relațiilor, creșterea empatiei, a toleranței și a abilităților de comunicare autentică și spontană, dezvoltarea asertivității și a capacității de relaționare adaptată.* Urmărim să creăm ocaziile necesare pentru *dezvoltarea flexibilității comportamentale, a creativității și a capacității de a identifica și aplica un număr cât mai mare de soluții pentru diferitele situații problematice cu care se confruntă frecvent în viața lor de zi cu zi.* Este nevoie ca adolescenții să își activeze *resursele de gestionare a conflictelor emoționale și de depășire a obstacolelor.*

Ipoteză

Presupunem că participarea la acest modul experiențial centrat pe dezvoltarea abilităților de gestionare a agresivității va avea drept efect o reducere semnificativă a nivelului de agresivitate și o creștere a nivelului de adaptare la grup a adolescenților din lotul experimental față de cei din lotul de control.

Subiecți

Lotul experimental de adolescenți selectați pentru a face parte din grupuri urmează cursurile a două licee, un Colegiu Național de elită și un Grup Școlar Industrial cu rezultate școlare relativ slabe. În fiecare liceu au fost selectați 10 de elevi cu agresivitate în exces, manifestată în exterior sau indirectă, reprimată. **Instrumentele de screening** aplicate au fost cele prezentate anterior în această lucrare, Chestionarul de Evaluare a Agresivității, dezvoltat de Buss și Durkee (2000), adaptat la populația românească de către Roșeanu G. (Rășcanu, 2006, p.39) și Testul de Frustrare Rosenzweig dezvoltat de P. Pichot și S. Danjon (1964), precum și fișa de date anamnestică. **Criteriile** pentru identificarea adolescenților cu agresivitate ridicată au fost rezultatele la nivele Ridicate și Foarte Ridicate la scalele Agresivitate totală, Ostilitate și Furie. Criteriul pentru diferențierea adolescenților în funcție de direcția de orientare a agresivității a fost reprezentat de prezența unui număr ridicat de

răspunsuri extrapunitive pentru cei cu agresivitate exteriorizată și a unui număr ridicat de reacții intropunitive pentru cei cu agresivitate reprimată, la Testul de Frustrare Rosenzweig. În ceea ce privește orientarea agresivității, am observat că este detectabilă și de către scalele Agresivitate Fizică și Verbală ale CEA, în sensul că acei adolescenți cu agresivitate exteriorizată aveau scoruri la nivelele Ridicat și Foarte ridicat iar cei cu agresivitate interiorizată rezultate Medii și Scăzute.

Grupul din Colegiul Național din nouă fete și un băiat, iar cel din Grupul Școlar Industrial a fost format din patru fete și șase băieți, cu vârste cuprinse între 15 și 17 ani, Grupurile au fost egalizate în ceea ce privește criteriul direcției de orientare a agresivității, fiecare fiind compus din cinci participanți cu agresivitate ridicată exteriorizată și cinci participanți cu agresivitate ridicată reprimată, interiorizată. Menționăm faptul că lotul de control este format din 20 de elevi de aceeași vârstă cu cei din grupul experimental, proveniți din același mediu școlar, adică zece dintr-un Grup Școlar Industrial și zece dintr-un Colegiu Național. Selectarea adolescenților care au făcut parte din lotul de control a fost prin clasificare, din totalitatea adolescenților evaluați selectându-se în mod randomizat zece cu agresivitate ridicată orientată în exterior și zece cu agresivitate ridicată reprimată.

Metode și tehnici utilizate

Metodologia cercetării presupune evaluarea agresivității și a trăsăturilor de personalitate implicate în gestionarea acesteia, înainte și după experimentul grupului experiențial, atât la adolescenții implicați în grup cât și la un lot de control, format din adolescenți care nu au participat la nicio activitate de dezvoltare personală.

Modalitatea de lucru este bazată pe principiile Psihoterapiei Experiențiale a Unificării, fondată de Prof. Iolanda Mitrofan și abordează optimizarea personalității ca un întreg coerent, urmărind integrarea polarităților și a laturilor respinse, activarea resurselor adaptative și creatoare.

Tehnicile utilizate implică exerciții corporale, de mișcare pe muzică, exerciții expresiv-creative cu suport artistic, exerciții de relaxare, jocul de rol dar mai ales exerciții de relaționare și interacțiune.

Instrumente de măsurare

Aceleași instrumente de evaluare a agresivității, respectiv Chestionarul de Evaluare a Agresivității, Testul de Frustrare Rosenzweig precum și Testul Persoanei Machover au fost aplicate unui lot de control, în aceleași perioade cu aplicările la grupul experimental.

Etapele modulului

Construirea modulului experiențial centrat pe dezvoltarea abilităților de gestionare a agresivității la adolescenți a fost realizată ținând cont atât de etapele absolut necesare ale lucrului experiențial cu agresivitatea cât și de cele ale formării unui grup capabil să sprijine și să conțină acest travaliu. Astfel, am delimitat **patru părți esențiale ale acestui modul**, fiecare cu obiective distincte, ele corelându-se în vederea atingerii obiectivelor generale. Fiecare etapă conține o serie de tehnici care pot fi adaptate, îmbogățite sau transformate în funcție de condițiile specifice de realizare. Reușita fiecărei părți depinde de eficiența realizării celor anterioare.

Prima parte are drept obiective principale crearea grupului coeziv și dezvoltarea expresivității, încrederii și implicării adolescenților. Se urmărește crearea condițiilor de securizare emoțională, de stimulare a comuniunii afective necesare experimentării „aici și acum”. Adolescenții au mare nevoie să se cunoască și să capete încredere unii în ceilalți înainte de a porni pe drumul explorării de sine. Ei au nevoie de timp pentru a se familiariza cu ceilalți dar și cu regulile participării la grup, cu tipul de exerciții propuse, cu analiza și exprimarea de sine. Se pun bazele relației terapeutice care are un rol semnificativ în atingerea obiectivelor. Astfel, primele trei întâlniri ale modulului au presupus exerciții dedicate dezvoltării coeziunii grupului și sporirii expresivității și spontaneității. Numărul întâlnirilor din această etapă poate fi mai mare în cazul în care conducătorul grupului observă că adolescenții sunt încă neîncrezători, neparticipativi, nemotivați sau nu respectă regulile.

Este foarte important să nu se treacă la următoarea etapă a modulului până când nu s-a format un grup coeziv. Această primă etapă în construirea grupului este cu atât mai importantă în acest caz particular al unui modul centrat pe gestionarea agresivității deoarece participanții au o vulnerabilitate crescută la critică, o fragilitate a Eului ce le sporește neîncrederea în ceilalți, proporțional cu nevoia de a fii acceptați. Dacă ei nu au încredere în ceilalți participanți sau în consilier, nu vor putea fi susținuți în explorarea de sine și nu își vor descoperi modalități eficiente de gestionare a agresivității.

A doua parte a modulului vizează dezvoltarea acceptării de sine și întărirea Eului prin integrarea și resemnificarea părților respinse. Multe dintre reacțiile agresive ale adolescenților sunt mecanisme de apărare, semne ale fragilității imaginii lor de sine și ale resurselor sărace de a face față frustrărilor. Înainte de abordarea surselor agresivității în exces pe care ei o manifestă, înainte de conștientizarea mecanismelor care o întrețin, este nevoie ca ei să fie

suficient de securizați pentru a se dezvălui și analiza autentic. În acest sens, această etapă este dedicată exercițiilor de autocunoaștere și intercunoaștere, de creștere a empatiei și creativității, a toleranței față de sine și față de ceilalți. Această parte a modulului poate de asemenea să varieze ca număr de ședințe în funcție de rezultatele obținute pe parcurs.

Partea a treia a modulului de dezvoltare a abilităților de gestionare a agresivității presupune realizarea unor exerciții și tehnici menite să crească nivelul de conștientizare a reacțiilor la frustrare și a modalităților de gestionare a agresivității. Se urmărește astfel activarea resurselor și exersarea adoptării unor noi mecanisme de apărare și de comportament adaptativ. În această etapă a modulului adolescenții se concentrează pe analiza propriei vieți interioare și pot acționa pentru a-și modifica modul în care se raportează la sine și la ceilalți. Pentru atingerea acestor obiective este nevoie ca ei să aducă în centrul atenției conținuturi agresive personale și să se implice activ în transformarea de sine.

Ultima parte a modulului vizează amintirea experiențelor petrecute în cadrul grupului și integrarea lor într-o imagine coerentă a schimbărilor și achizițiilor dobândite. De asemenea, este foarte important ca adolescenții să își utilizeze resursele activate pentru formularea unor obiective constructive și realiste. Având în vedere că grupul se va termina, este nevoie să se clarifice sentimentele dezvoltate pe parcursul întâlnirilor între participanți iar despărțirea să fie anticipată.

Planificarea ședințelor și secvențe ilustrative pentru maniera de lucru

Organizarea întâlnirilor a fost stabilită de la început, pentru a crea adolescenților o imagine clară despre ce urmează să se întâmple, în vederea participării lor dedicate. Planificarea a fost urmată în marea majoritate a întâlnirilor, amânările fiind datorate intervenției unor factori externi imprevizibili. În cadrul tezei am prezentat principalele activități realizate în fiecare dintre ședințele modulului, cu exemplificări extrase din grupul realizat la Grupul Școlar Industrial.

Evaluarea modulului

Evaluarea modulului de optimizare a gestionării agresivității s-a făcut atât prin metode calitative cât și cantitative. La sfârșitul celor zece ședințe au fost aplicate din nou adolescenților participanți setul de teste inițial, dar a avut loc și un interviu pentru aflarea părerii lor subiective despre rezultatele și modificările resimțite pe parcursul și la finalul

grupului. Am verificat statistic diferențele obținute între prima și a doua aplicare a psihotestelor atât la lotul experimental cât și la cel de control.

Menționăm că prelucrarea statistică a rezultatelor obținute am realizat-o utilizând testul Wilcoxon pentru două eșantioane pereche, deoarece volumul mic al eșantionului indică folosirea unui test neparametric (Popa, 2008, p. 334). În tabelul următor sunt prezentate rezultatele obținute, pentru fiecare variabilă evaluată.

Variabile		Testul Wilcoxon al rangurilor pereche			
		Lot experimental		Lot de control	
		Z	Asymp. Sig. (bilateral)	Z	Asymp. Sig. (bilateral)
Agresivitate generală		-3,441 ^a	0,001	-1,113 ^a	0,266
Furie		-2,730 ^a	0,006	-0,616 ^a	0,538
Ostilitate		-3,102 ^a	0,002	-0,441 ^a	0,659
Agresivitate verbală	Exteriorizată	-2,261 ^a	0,024	-0,657 ^a	0,511
	Interiorizată	-2,807 ^b	0,005	-1,329 ^b	0,184
Agresivitate fizică	Exteriorizată	-2,142 ^a	0,032	-0,665 ^b	0,506
	Interiorizată	-2,724 ^a	0,006	-1,386 ^a	0,166
Reacții extrapunitive		-0,952 ^a	0,341	-0,484 ^b	0,628
Reacții impunitive		-3,109 ^a	0,002	-1,687 ^b	0,092
CGR		-2,103 ^a	0,035	-0,788 ^a	0,431
Testul persoanei		-2,309 ^a	0,021	-0,333 ^b	0,739

^a. Bazat pe ranguri pozitive.

^b. Bazat pe ranguri negative.

Tabelul 13 . Diferențele între rezultatele ante și post participarea la modulul terapeutic comparativ cu diferențele lotului de control neparticipant

Aceste rezultate sprijină confirmarea ipotezei cercetării, concluzia fiind că **agresivitatea adolescenților din lotul experimental a scăzut semnificativ după participarea la modulul terapeutic, față de cea a celor din lotul de control, care nu a prezentat modificări semnificative în aceeași perioadă.**

Pe lângă dezvoltarea capacității de gestionare a agresivității, majoritatea adolescenților a demonstrat o îmbunătățire a comunicării verbale și nonverbale, a asertivității și capacității de a-și susține punctul de vedere argumentat. Ei și-au dezvoltat empatia și capacitatea de a cunoaște și de a lua în considerare sentimentele și motivația celor din jur. De-a lungul întâlnirilor au învățat să fie mai toleranți și mai răbdători cu cei de lângă ei, fiind ascultători mai buni, cu capacitatea de a-i accepta pe cei din jur așa cum sunt. Prin intermediul acestui modul experiențial participanții au avut ocazia să se cunoască, să devină conștienți de unele dintre modalitățile lor de reacție și să le schimbe, adaptându-le la nevoile lor și la condițiile de

mediu. Adolescenții și-au identificat nevoile și așteptările, atât cele realiste cât și cele mai puțin legate de realitate și au învățat să își formuleze scopuri și dorințe clare, precise, fezabile. Mulți dintre ei și-au depășit blocaje proprii precum timiditatea, rușinea sau egoismul, schimbându-și perspectiva în care se vedeau pe sine și pe ceilalți.

Această cercetare a evidențiat atât nevoia foarte puternică pentru programe de dezvoltare personală la vârsta adolescenței cât și potențialul ridicat de transformare și creștere existent.

Concluzii finale și implicații

Prin această lucrare am realizat o aprofundare a unei teme prea puțin investigată în țara noastră comparativ cu semnificația, amplitudinea și generalitatea ei. Am realizat un prim pas în procesul de înțelegere și explicare al agresivității adolescente, propunând un model de intervenție terapeutică.

Contribuțiile acestei cercetări rezidă în faptul că:

1. Aduce informații utile pentru regândirea teoriilor explicative ale agresivității, având un impact teoretic asupra modului în care este interpretată în special agresivitatea de gen;
2. Atrage atenția asupra importanței mediului familial și școlar asupra dezvoltării la adolescenți a abilităților de gestionare a agresivității, militând pentru implicarea activă atât a actorilor școlari cât și a celor familiali în dezvoltarea resurselor de gestionare a agresivității;
3. Oferă posibilitatea cunoașterii aprofundate a profilului de personalitate al adolescentului contemporan cu agresivitate ridicată, fie că aceasta este manifestată deschis sau indirect;
4. Propune soluții concrete de intervenție terapeutică în vederea dezvoltării abilităților adolescenților de a-și gestiona agresivitatea, având un impact metodologic;
5. Aduce informații utile celor care lucrează cu adolescenții cu agresivitate ridicată, fie că sunt cadre didactice, asistenți sociali, psihopedagogi sau psihologi, pledând pentru formarea acestora în vederea realizării unei intervenții eficiente, astfel având un impact practic;
6. Evidențiază necesitatea realizării unor noi cercetări pentru aprofundarea nivelului de cunoaștere a mecanismului psihic și a factorilor ce favorizează dificultățile de gestionare a agresivității.

Bibliografie selectivă

- Abraham, A. (2006). *Desenul persoanei: Testul Machover*, Editura Profex, București
- Aceves, M. J., Cookston, J. T. (2007). Violent Victimization, Aggression, and Parent-Adolescent Relations: Quality Parenting as a Buffer for Violently Victimized Youth, *Journal of Youth and Adolescence*, 36, (5), 635-647
- Anghel, E., Vasile, D. (2004). Optimizarea personală a adolescentelor din centrele de plasament, Centrul Parteneriat pentru Egalitate
- Anghel, E. (2006). *Disfuncții ale identității de sex rol la adolescenți – Abordare diagnostică și terapeutică*, Teză de doctorat
- Anghel, E. (2007). „Grupul de dezvoltare personală la adolescenți – ghid pentru psihologii școlari și consilierii psihologici “ în Revista de Psihoterapie Experiențială, Nr. 39, 36-44, Editura SPER
- Baruch, R., Grotberg, E. H., Stutman, S. (2008). *Creative Anger: Putting That Powerful Emotion to Good Use*, Praeger Publishers, Westport
- Burton, L. A., Hafetz, J., Henninger, D. (2007). Gender Differences in Relational and Physical Aggression. *Social Behavior and Personality*. Palmerston North. 35. 1. 41-50
- Carpenter, E. M., Nangle, D. W. (2006). Caught Between Stages: Relational Aggression Emerging as a Developmental Advance in At-Risk Preschoolers. *Journal of Research in Childhood Education*. 21. 2. 177-188
- Côté, S. M. (2007). Sex Differences in Physical and Indirect Aggression: A Developmental Perspective, *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 13, Nr. 3-4, 183-200
- Côté, S. M., Vaillancourt, T., Barker, E. D., Nagin, D., Tremblay, R. E. (2007). The joint development of physical and indirect aggression: Predictors of continuity and change during childhood, *Development and Psychopathology*, 19, (1), 37-55
- Engel, B. (2004) *Honor Your Anger - How Transforming Your Anger Style Can Change Your Life*, John Wiley & Sons, Inc.
- Fraser, M. W. (1996). Aggressive Behavior in Childhood and Early Adolescence: An Ecological-Developmental Perspective on Youth Violence, *Social Work*, 41, 4, 347-361
- Freud, A. (2002). *Eul și mecanismele de apărare*, Editura Fundației Generația, București
- Freud, S. (1961). *Civilization and its Discontents*, WW Norton & Company

- Gini, G., Pozzoli, T. (2006). The Role of Masculinity in Children's Bullying, *Sex Roles*, 54, 585-588
- Golden, B. (2003). *Healthy Anger – How to Help Children and Teens Manage Their Anger*, Oxford University Press
- Goldstein, A. P. (2001). *The psychology of group aggression*, John Wiley & Sons, LTD, West Sussex
- Geen, R. G. (2001). *Human Aggression*, Open University Press, Philadelphia
- Kerestegian, A. (1997). *Eseu despre agresivitate*, Editura Crater
- Linton, J. M., Bischof, G. H., McDonnell, K. A. (2005). Solution-Oriented Treatment Groups for Assaultive Behavior, *The Journal for Specialists in Group Work*, Vol. 30, Nr. 1, 5-21
- Liu, R. X., Kaplan, H. B. (2004). Role Stress and Aggression Among Young Adults: The Moderating Influences of Gender and Adolescent Aggression, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 67, Nr. 1, 88-102
- Luxmoore, N. (2006). *Working with Anger and Young People*, Jessica Kingsley Publishers, London
- Marcelli, D., Braconnier, A. (2006). *Tratat de psihopatologia adolescentului*, Editura Fundației Generația, București
- Mitrofan, I. (2000). *Orientarea experiențială în psihoterapie: dezvoltare personală, interpersonală, transpersonală*, Ed. SPER, București
- Mitrofan, I. (2003). *Cursa cu obstacole a dezvoltării umane: psihologie, psihopatologie, psihodiagnoză, psihoterapie centrată pe copil și familie*, Polirom, Iași
- Mitrofan, I. (2004). *Terapia Unificării – Abordare holistică a dezvoltării și a transformării umane*, Ed. SPER, București
- Mitrofan, N. (1996). "Agresivitatea" în Neculau, A. (coord) *Psihologie socială*, Polirom, Iași
- Mussweiler, T., Forster, J. (2000). The Sex – Aggression Link: A Perception – Behavior Dissociation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 4, 507 - 520
- Păunescu, C. (1994). *Agresivitatea și condiția umană*, Editura Tehnică, București
- Perls, F. S. (2008). *Eul, foamea și agresivitatea*, Editura Trei, București
- Petermann, F., Petermann, U. (2006). *Program de intervenție pentru copiii agresivi*, Editura RTS, Cluj-Napoca
- Pichot, P., Danjon, S. (1964). *Le test de frustration de Rosenzweig*, Centre de Psychologie Appliquee, Paris

- Popa, M. (2008). *Statistică pentru psihologie – Teste și aplicații SPSS*, Polirom, Iași
- Prinzie, P., Onghena, P., Hellinckx, W. (2006). A cohort-sequential multivariate latent growth curve analysis of normative CBCL aggressive and delinquent problem behavior: Associations with harsh discipline and gender, *International Journal of Behavioral Development*, 30 (5), 444-459
- Ranschburg, J. (1979). *Frică, supărare, agresivitate*, E. D. P., București
- Ram, B., Hou, F. (2005). Sex Differences in the Effects of Family Structure on Children's Aggressive Behavior, *Journal of Comparative Family Studies*, 36, (2), 329-341
- Rășcanu, R. (1994). *Psihologia comportamentului deviant*, Editura Universității București
- Rășcanu, R. (1999). *Neuropsihofiziologia devianței la adolescenți și tineri*, Editura Actami, București
- Rășcanu, R. (2006). *Introducere în Psihodiagnoza clinică*, Partea I, Editura Universității din București
- Spielberg, C. D. (2006). *Chestionarul STAXI: State-Trait Anger Expression Inventory*, Editura Odyseea, Cluj-Napoca
- Șoitu, L., Hăvârneanu, C. (2001). *Agresivitatea în școală*, Institutul European, Iași
- Tănăsescu, I., Florescu, B. (1994). *Victima și agresorul*, Editura INS, Brâncoveni
- Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behavior during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*; 24 (2), 129-141
- Tucker-Ladd, C. (1998). *Anger and Aggression*, Mental Health Net
- Tudose, C. (2002). *Aspecte psihologice ale comportamentului agresiv*, Teză de doctorat
- Veach, L. J., Gladding, S. T. (2007). Using Creative Group Techniques in High Schools, *The Journal for Specialists in Group Work*, Vol. 32, Nr.1, 71-81
- Verona, E., Reed, A., Curtin, J. J., Pole, M. (2007). Gender Differences in Emotional and Overt / Covert Aggressive Responses to Stress, *Aggressive Behavior*, Vol. 33, 261-271
- Vitaro, F., Brendgen, M., Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective, *International Journal of Behavioral Development*; 30 (1), 12-19
- Wells, D., Miller, M. J. (1993). Adolescent affective aggression: An intervention model, *Adolescence*, Vol. 28, Nr. 112, 781-791